

Perspektívy nových výchovných predmetov v školskom systéme

Irena Lokšová

Cieľom procesu humanizácie a demokratizácie školstva v Slovenskej republike je vytvorenie školského systému efektívne prispievajúceho k riešeniu sociálnych, ekonomických, politických, morálnych i etických problémov transformujúcej sa spoločnosti.

Prestavba školského systému založená na humanistickom poňatí žiaka znamená, že vzdelávanie a výuka má obsiahnuť nielen poznávaciu učebnú činnosť, ale aj ostatné špecificky ľudské činnosti — prosociálne konanie, morálne založené rozhodovanie a hodnotenie a pod. V demokratickej spoločnosti človek preberá na seba zodpovednosť za svoju profesionálnu kariéru, za úspešnosť či neúspech svojej životnej cesty. Škola predstavuje inštitúciu, ktorá by mu mala poskytnúť adekvátnu výzbroj k tomuto celoživotnému snaženiu a to nielen sprostredkovaním vedomostí, ale predovšetkým všestranným rozvojom jeho osobnosti. Rozvíjajúca a výchovná funkcia školy tak nadobúdajú čoraz väčší význam, stávajú sa prinajmenej rovnocenné vzdelávacej funkcii.

V našom základnom školstve — aj napriek určitému posunu v ostatných piatich rokoch — ešte stále neúmerne prevažuje vzdelávacia funkcia školy nad funkciami výchovnou a rozvíjajúcou. Učenie má prevažne pamäťový charakter, učebná látka a rozsah učiva sú v niektorých predmetoch predimenzované, obsah vyučovania a didaktické metódy su často málo flexibilné.

V teoretickej orientácii humanistickej didaktiky nadobúdajú preto osobitný význam nové výchovné predmety, ktoré v jednotnom školskom systéme do roku 1990 nemali potrebné ideologické zázemie a adekvátne uplatnenie a ktoré môžu významnou mierou prispieť k formovaniu nového demokratického charakteru školy. V tomto kontexte sú mimoriadne dôležité predovšetkým **výchova k podnikaniu a výchova k zdraviu.**

Výchova k podnikaniu

Podnikateľská výchova sa v teoretickej rovine poníma ako nová dimenzia výchovy, ktorá je integrálnou súčasťou filozofie výchovy a vzdelávania v demokratickej sociálne-trhovo orientovanej spoločnosti. Hodnotí sa skôr ako posun novým smerom v komplexnom systéme výchovy a vzdelávania, než ako doplnková zložka (program) existujúceho systému (Bridges, 1992). Má výrazne interdisciplinárny charakter a predstavuje špecifický prístup k vyučovaniu a vzdelávaniu (osobitný štýl vyučovania) vychádzajúci z experi-

mentálne overených poznatkov, že podnikateľský prístup a správanie možno demonštrovať prakticky vo všetkých vyučovacích predmetoch.

Medzi jej základné ciele patrí rozvíjanie osobnosti žiakov tak, aby boli lepšie disponovaní pre adaptáciu na súčasné spoločenské zmeny a rýchlo sa meniace prostredie, rozvíjanie tých schopností, zručností a postojov žiakov, ktoré budú efektívne pre ich úspešnú profesionálnu kariéru a život v dospelosti.

Jej zameranie sa orientuje aj na to, aby škola poskytla žiakom lepšie porozumenie svetu práce, pomohla im porozumieť tomu prečo obchod a podnikanie existuje a akým spôsobom funguje. Pomocou špeciálnych didaktických prostriedkov a tréningových programov rozvíja u žiakov vo vyučovaní jednotlivých predmetov špecifické vlastnosti a repertoár schopností i zručností (najmä sociálnych a organizátorských) charakteristické pre osobnosť podnikateľa, ako napr. výkonová motivácia, tvorivosť, zodpovednosť, sebadôvera, nezávislosť, flexibilita v myslení a konaní, iniciatívnosť, schopnosť pracovať tímovo, premyslene riskovať v rozhodovaní, riešiť problémy, efektívne komunikovať a vyjednávať, plánovať svoju činnosť, tvoriť vlastné jednoduché projekty ako nástroj a metódu učenia a pod.

Školská výchova — ako riadený, cieľavedomý a zámerný proces, by mohla formovať u žiakov pozitívne postoje k podnikaniu ako k prirodzenej aktivite nezávislej a tvorivej osobnosti, podporujúce vytváranie priaznivej spoločenskej klímy nevyhnutne potrebnej pre jeho akceleráciu a rozvoj.

Určité bariéry voči širšiemu rozmachu podnikania a úspešným podnikateľom vo vedomí časti našej populácie vychádzajú z predpokladu úzkeho vzťahu medzi podnikaním a kapitalizmom, hoci ako uvádza Caird (1990) podnikanie v rôznych formách je organickou súčasťou tak socialistických ako tradičných ekonomík. Realizácia podnikateľskej výchovy vo výchovnovzdelávacom procese už na základnej škole môže byť prínosom aj na tomto spoločenskom fronte.

Experimentálne overovanie účinnosti aplikácie podnikateľskej výchovy vo vyučovaní predmetov (napr. matematiky, angličtiny, geografie, technickej prípravy a pod.) na anglických základných školách potvrdilo, že u žiakov v triedach kde bol tento štýl vyučovania realizovaný sa zistila napr. vyššia úroveň motivácie k učeniu, sebadôvery a nezávislosti, väčšie schopnosti vyrovnávať sa s neúspechom, pracovať v skupine, využívať príležitosti, riešiť problémy a robiť rozhodnutia, dodržiavať stanovené termíny, organizovať svoju činnosť, ako aj vyššia informovanosť o svete podnikania a „obchodu“ vo všeobecnosti. Skúsenosti ukázali, že implicitným obsahom podnikateľskej výchovy je transformácia myšlienkového činnosti žiakov do roviny ich praktických činností, napr. prostredníctvom vytvárania a realizácie jednoduchých

projektov, ktoré mohli byť orientované podnikateľsky, environmentálne, sociálne, alebo vo väzbe na ktorýkoľvek vyučovací predmet na základnej škole. Ukázalo sa, že nový štýl vyučovania v rámci podnikateľskej výchovy kladie zvýšené nároky aj na osobnosť učiteľa a rozvíja jeho tvorivosť a pedagogické majstrovstvo (Iredale, 1993).

Výchova k zdraviu

Je zameraná na formovanie pozitívnych postojov, správania, životného štýlu podporujúcich zdravie ako jednu zo základných životných a ľudských hodnôt. Je orientovaná na pestovanie pozitívneho vnímania zdravia ako základnej kvality života, ktorá môže byť posilňovaná alebo oslabovaná činnosťou a konaním človeka.

Z hľadiska pedagogickej teórie výchova k zdraviu v súčasnom ponímaní predstavuje aplikovanú vedeckú bázu všeobecnej výchovy všetkých detí a mládeže. Je komplexom vedomostí reprezentujúcich syntézu faktov, princípov a pojmov, s ktorými operujú jednotlivé spoločenské vedy (biologické, medicínske, pedagogické, sociologické, psychologické), interpretovaných s orientáciou na ľudské potreby, hodnoty a potenciál. Základným cieľom výchovy k zdraviu je rozvíjanie osobnosti detí a mládeže tak, aby sa formoval dospelý jedinec, ktorý bude vo svojom štýle života preferovať a uplatňovať tie aktivity a správanie, ktoré podporujú a upevňujú jeho zdravie, práve tak ako fyzicky a psychicky zdravé rodinné a spoločenské prostredie.

Z týchto teoretických pozícií vychádzajú všeobecne akceptované definície napr. Greena a kol. (1980), vymedzujúcich výchovu k zdraviu ako kombináciu metód podporujúcich dobrovoľnú adaptáciu individua na správanie facilitujúce zdravie, alebo Carlyona a Cooka (1981), ktorí uvádzajú, že výchova k zdraviu predstavuje všetky aktivity s jasne vymedzenými cieľmi zamerané na zdokonaľovanie vedomostí, postojov, alebo správania podporujúcich zdravie (podľa Pollock, Hamburg, 1985).

V súlade s týmto poňatím súčasný trend uplatňovania výchovy k zdraviu v školskom systéme vyspelých západných krajín, napr. USA, charakterizuje frontálny posun v orientácii na výuku používaných učebníc a textových materiálov smerom od štúdia prevencie určitých chorôb (kardiovaskulárnych, rakoviny a pod.) k viac pozitívnemu vnímaniu zdravia ako kvality života, ktorá môže byť upevňovaná, alebo poškodzovaná prostredníctvom činností, o ktorých uskutočnení rozhoduje sám jedinec. Vo všeobecnosti možno hovoriť o výraznom trende opúšťania klasického modelu zdravia „medicína/verejnosť“ a posune smerom k facilitácii akceptácie zodpovednosti je-

dinca za svoje vlastné zdravie — teda od inštitucionálnej pomoci k „svoj-pomoci“ cestou zdravého životného štýlu.

Výchova k zdraviu nadobúda osobitný význam v postkomunistických krajinách strednej a východnej Európy v kontexte so spoločensko-politickou situáciou a reálnym zdravotným stavom obyvateľstva. Možno konštatovať, že vývoj týchto faktorov môže byť jedným z rozhodujúcich činiteľov, determinujúcim úspešnosť spoločenských snáh, ale i vnútornej ochoty a sily obyvateľstva začleniť sa opäť do spoločenstva slobodných národov.

Totalitný systém a s ním spojený paternalistický postoj štátu viedol u jedincov k pasivite a k zníženiu zodpovednosti za svoje zdravie, nedostatok dlhodobých osobných perspektív, rozpad mravných noriem, psychické tenzie a stresy viedli u značnej časti ľudí k neurotickým reakciám a uplatňovaniu nezdravého životného štýlu spojeného s tabakizmom, alkoholizmom, prejedaním sa, nedostatkom pohybu, atď.

Tieto skutočnosti dokumentujú štatistické údaje Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO), podľa ktorých sa skupina posttotalitných štátov v strednej dĺžke života (vek, ktorého by sa dožil jedinec pri zachovaní úmrtnostných pomerov v danom období) zaraďuje na koniec rebríčka — medzi štáty, ktoré majú najkratšiu dĺžku života v Európe, resp. na celej zemešlii s výnimkou extrémne chudobných rozvojových krajín.

Význam a nevyhnutnosť realizácie výchovy k zdraviu v školskom systéme podčiarkujú aj ekonomické a celospoločenské hľadiská. Výsledky výskumov jednoznačne preukázali efektívnosť a pozitívny účinok programov výchovy k zdraviu realizovaných napr. v USA. Potvrdilo sa, že výchova k zdraviu môže pozitívne ovplyvniť vedomosti, postoje a správanie vo vzťahu človeka k vlastnému zdraviu (Kolbe, 1985).

Vo všeobecnosti sa odhaduje, že takmer polovica nákladov na zdravotnícku starostlivosť sa vynakladá na liečenie chorôb, u ktorých by efektívna prevencia mohla zamedziť ich vzniku, čo dokumentuje opodstatnenosť a spoločenskú potrebu realizácie výchovy k zdraviu ako organickej súčasti školského systému, predovšetkým učebných osnov na základných školách.

Vo väčšine krajín západnej Európy a predovšetkým v USA je systém výchovy k zdraviu komplexne rozpracovaný a zabezpečený v rámci ich školského systému. V USA sa napr. výchova k zdraviu vyučuje ako predmet na základných školách, sú rozpracované osnovy predmetu pre elementárne i stredné školstvo. Textové materiály a učebnice sú distribuované jednotne prostredníctvom Národného centra pre výchovu k zdraviu a štatistiky uvádzajú, že boli aplikované v 500 školských oblastiach zahrnujúcich vyše 550 tisíc študentov. Príslušné federálne i štátne orgány koordinujú jej uplatnenie v jednotlivých štátoch krajiny. Americké univerzity rozpracovávajú

systém prípravy odborníkov na výuku tejto disciplíny, pričom rešpektujú skutočnosť, že výchova k zdraviu predstavuje osobitnú disciplínu, ktorá si vyžaduje špeciálnu prípravu.

V porovnaní s tým sa situácia v oblasti realizácie výchovy k zdraviu v školskom systéme Slovenskej republiky, ale i v iných posttotalitných krajinách javí ako výrazne deficitná. V slovenskom základnom i strednom školstve výchova k zdraviu zatiaľ nie je súčasťou osnov, nie je dostatok učebných textov a materiálov pre učiteľov, ktorí by túto výuku mohli zabezpečovať.

Na vysokých školách, ktoré pripravujú učiteľov sa študenti s problematikou výchovy k zdraviu čiastočne oboznamujú prostredníctvom predmetov všeobecného základu a výberových predmetov, ako sú vývinová biológia človeka, hygiena výchovy, všeobecná a vývinová psychológia, sociálna pedagogika, školské zdravotníctvo, výchova k manželstvu a rodičovstvu, anatómia človeka a pod. Chýba však ucelená koncepcia, ktorá by riešila prípravu odborníkov na problematiku vyučovania tohto predmetu na základných a stredných školách.

Ministerstvo školstva SR rieši túto problematiku v rámci projektu „Osnovy zdravotnej výchovy pedagogických pracovníkov na zmenu postojev k zdraviu a k spôsobu života“, do ktorého je zaradených 10 fakúlt zabezpečujúcich prípravu učiteľov v SR. Hlavným cieľom prípravy pedagogických pracovníkov v oblasti zdravotnej výchovy, ako ho sformulovalo Ministerstvo školstva SR je formovať profil učiteľa, štýl a metódy jeho práce v súlade s najnovšími trendami v oblasti zdravotnej prevencie, stimulovať ich schopnosti k aktívnej starostlivosti o svoje zdravie a zdravie iných.

Obsah zdravotnej výchovy tvorí v tomto poňatí komplex troch tématických oblastí: 1. Človek a jeho zdravie, 2. Systém riadenia zdravotníctva v SR, 3. Postavenie a úlohy pedagogických pracovníkov v oblasti zdravotnej výchovy. Takto koncipovaná zdravotná výchova by mala byť zaradená do študijných programov a učebných plánov jednotlivých študijných odborov na fakultách pripravujúcich učiteľov. Načrtnutá koncepcia sa postupne začína zavádzať do praxe — napr. na Filozofickej fakulte UPJŠ bol do študijného plánu na odbore „Pedagogika“ zaradený samostatný predmet „Zdravotná výchova“ v rozsahu dvoch semestrov, na Prírodovedeckej fakulte UPJŠ sa po 20-ročnej pauze v školskom roku 1995/1996 zaradil do výuky 5-ročného učiteľského štúdia predmet „Školské zdravotníctvo“.

Z aspektu stratégie a koncepcie ponímania výchovy k zdraviu sa prikláňame k pozitívnym skúsenostiam amerického školského systému, kde sa výchova k zdraviu poníma ako samostatný predmet a to ako v študijných programoch vysokoškolskej prípravy učiteľov, tak i v osnovách a vo vyučovanom procese na základných a stredných školách.

Záver

Zavedenie a obsahovo kvalitné naplnenie nových výchovných predmetov vo vyučovaní na ZŠ je dlhodobou úlohou, ktorá okrem materiálneho zabezpečenia a prípravy učebných osnov, učebníc a metodík predpokladá v prvom rade ich implementovanie do učebných plánov učiteľského štúdia na pedagogických fakultách.

V týchto intenciách sa pri koncipovaní obsahu vzdelávania na pedagogických fakultách v Slovenskej republike vychádza predovšetkým:

- z osobnostnej orientácie (ktorá kladie väčší dôraz na rozvíjanie sociálnych a komunikatívnych zručností, postojev a pedagogických spôsobilostí budúcich učiteľov pred šírkou rozsahu ich knižných vedomostí) s cieľom rozvoja osobnosti tvorivého učiteľa,
- zo snahy o integráciu medzi pedagogickými, psychologickými disciplínami a didaktikami jednotlivých vyučovacích predmetov (interdisciplinárny prístup a predovšetkým adekvátne uplatňovanie psychologických poznatkov a metód v pedagogickej praxi je nevyhnutnou podmienkou efektívnosti výchovnovzdelávacieho procesu najmä na 1. stupni ZŠ),
- z uplatňovania činnostného princípu v modele prípravy učiteľa so snahou o proporcionálnu vyváženosť teoretickej a praktickej zložky prípravy (dôraz sa kladie na racionalizáciu a zvýšenie efektívnosti systému súvislých pedagogických praxí študentov na vyučovaní v ZŠ počas štúdia),
- zo snahy o zvýšenie flexibility a variabilnosti prípravy učiteľa, zabezpečenie žiadúcej mobility študentov,
- z dôslednej orientácie na žiaka v modele prípravy učiteľov s cieľom zamerania sa na polyfunkčné stimulovanie a facilitáciu rozvoja jeho osobnosti viac ako na sumu poznatkov a vedomostí, ktoré mu treba sprostredkovať a vložiť do pamäti.

Vychádzajúc z konfrontácie našich skúseností so zahraničnými poznatkami možno akcentovať predovšetkým nasledujúce perspektívy v príprave študijných programov učiteľského štúdia pre 1. stupeň ZŠ:

1. Napriek niektorým návrhom napr. v Českej republike (pozri napr. projekt učitelství národní školy Pedagogické fakulty VŠST v Liberci) doporučujúcim zavedenie učiteľského štúdia pre 1. stupeň ZŠ ako 3-ročného bakalárskeho štúdia doterajšie skúsenosti ukazujú, že zaistenie kvalitnej prípravy budúcich učiteľov je možné len na báze riadneho 4, prípadne 5-ročného vysokoškolskeho štúdia.

2. Zvýšiť podiel pedagogicko-psychologických disciplín v študijných programoch učiteľského štúdia a podstatne viac uplatňovať rôzne formy praktického výcviku (napr. v sociálnej a pedagogickej komunikácii, vo využívaní metód rozvíjania tvorivosti a zvyšovania motivácie žiakov, psychohygieny, vo využití relaxačných techník a hier vo vyučovaní, atď.). Na základe doterajších skúseností a poznatkov sa ako optimálne ukazuje v prvých dvoch ročníkoch štúdia zaraďovať základné a teoretické pedagogicko-psychologické disciplíny, v 3. a 4. roku na ne nadväzujúce praktické výcvikové programy.
3. Viac priestoru v učebných plánoch venovať predmetu teória výchovy a skvalitneniu jeho obsahu. Rozšíriť učebné plány o niektoré základné disciplíny ako sú napr. sociológia výchovy, sociálna pedagogika, pedagogická diagnostika, pedagogika a didaktika pre I. stupeň ZŠ, metodológia pedagogického výskumu, ktoré sa napr. Pedagogickej fakulte UPJŠ v Prešove nevyučujú (niektoré z nich už zaviedli do učebných plánov Pedagogickej fakulty UK v Bratislave).

Do obsahu učebných plánov a študijných programov zaradiť nové výchovné predmety.

Vo vyučovacom procese na základnej škole treba realizovať systémovú zmenu osnov a metód práce. Osnovy by sa mali redukovať tak, aby sa vytvoril väčší priestor pre humánnejší vzťah medzi učiteľom a žiakom a pre rozvoj tvorivosti žiakov. Zároveň je potrebné zaviesť ako riadnu súčasť učebných osnov do systému výučby na ZŠ nové výchovné predmety, ktoré môžu mimoriadnou mierou prispieť k formovaniu nového demokratického charakteru školy. Efektívne pritom možno využiť skúsenosti niektorých vyspelých západných krajín, napr. Veľkej Británie a USA, kde je táto problematika na teoretickej báze rozpracovaná a podnikateľská, či zdravotná výchova sa realizuje v systéme výučby v rámci učebných osnov na mnohých základných školách.

Jedná sa o dlhodobú úlohu, ktorej realizácia si vyžaduje exeperimentálne overenie jej výchovného obsahu v našich podmienkach s vyústením do jej zavedenia v učebných plánoch učiteľstva pre I. stupeň základnej školy, prípravy tréningových programov, metodických materiálov a kurzov pre učiteľov základných škôl a v širších súvislostiach aj zabezpečenie jej previazanosti na stredoškolský výchovnovzdelávací proces v globálnych, predmetovo nešpecifických otázkach výchovy a vzdelávania a v konečnom dôsledku — ako to vyplýva zo samotnej podstaty filozofie týchto predmetov — na celoživotný systém vzdelávania, nevyhnutý pre občana vyspelej spoločnosti.

To predstavuje aktuálnu výzvu pre pedagogickú teóriu i prax vyžadujúcu

medzinárodnú výmenu skúseností a interdisciplinárny prístup, na čo sme chceli reagovať v našom príspevku.

Literatúra:

- [1] Bridges, D.: Enterprise and Liberal Education. *Journal of Philosophy of Education*. Vol. 26, No. 1, 1992, pp. 91–98.
- [2] Caird, S.: Enterprise Education: The Need for Differentiation. *British Journal of Education and Work*, Vol. 4, No. 1, 1990, pp. 47–57.
- [3] Iredale, N.: Enterprise Education in the Primary School. The Report. Durham, DUBS 1993.
- [4] Kolbe, L. J.: Why school health education? An empirical point of view. The Delbert Oberteuffer Centennial Symposium Presented at the Annual Convention of the Association for the Advancement of Health Education. Atlanta, Georgia, April 1985.
- [5] Pollock, M. B., Hamburg, M. V.: Health Education: The Basic of the Basics. The Delbert Oberteuffer Centennial Symposium Presented at the Annual Convention of the Association for the Advancement of Health Education. Atlanta, Georgia, April 1985.

Limity a problémy prípravy na učiteľskú profesiu

Zdeněk Rozum

Postavení učitele ve společnosti, míru vážnosti, která je přikládána učitel-skému povolání, ovlivňuje celá řada skutečností i okolností. Za jednu z rozhodujících lze považovat především kvalitu a množství učitelem odváděné práce. Intenzita, zejména pak efektivnost pedagogické činnosti je však velmi obtížně měřitelná. Pomineme-li tu část laické veřejnosti (věřme, že spíše menší), která v duchu nedávných zvyklostí poměřuje pracovní výkon učitele především taxativně stanovenou dobou vyučovací povinnosti, tak hodnocení toho kterého učitele, a to zejména ze strany rodičů, souvisí s jeho uměním žáky něčemu naučit (pokud možno v rámci řádné vyučovací doby) a s jeho schopností udržet kázeň i pořádek ve třídě.

To se týká zejména učitelů základních škol. Do hodnocení učitelů působících na středních, zejména však na vysokých školách, velmi intenzivně vstupují samotní studenti. Pro studenty se uznávanými autoritami stávají především ti učitelé, kteří jsou nejen vzdělaní, ale i moudří, kteří svým pedagogickým uměním dovedou získat zájem o svůj předmět, kteří jsou přiměřeně nároční a při tom spravedliví v hodnocení studentů, kteří se nad